

26.

समकालीन वास्तवाचे समाजदर्शन - चऱ्हाट

प्रा.डॉ.सुशीलप्रकाश चिमोरे
मराठी विभागप्रमुख,
श्री हावगीस्वामी महा. उदगीर.

काळानुसार समाजजीवन बदलते. समाज नवनवीन समस्या आणि प्रश्नांशी संघर्ष करीत जीवन जगतो. त्या काळाचे अपत्य म्हणजे साहित्य असते. त्या काळाचे विविधांगी संदर्भ घेऊन साहित्य उजागर होते. संवेदनशील कलावंताला समाजातील समस्या, प्रश्न अस्वस्थ करतात. या अस्वस्थतेचा उत्कट आविष्कार म्हणजे अंबादास केदार यांचा 'चऱ्हाट' हा कथासंग्रह होय.

अंबादास केदार हे संवेदनशील मनाचे लेखक आहेत. अवतीभोवतीच्या समाजातील माणसाचे सुख-दुःख, त्यांचे जगणे आणि मरणे याकडे ते डोळसपणे पाहतात. त्यामुळेच त्यांना ग्रामजीवनातील माणूस नीट समजून घेतला आला हे विशेष होय. अंबादास केदार यांनी येस्कर, चिपाड आणि तिसरा कथासंग्रह 'चऱ्हाट' लिहून आपली एक स्वतःची ओळख कथा वाङ्मयाच्या क्षेत्रात निर्माण केली आहे.

साहित्याचा शिवार डवरून, फुलून, बहरून आणण्यासाठी कलावंताला अनुभवाची आणि अनुभूतीची आवश्यकता असते. विचाराला चिंतनाची गरज असते. शब्दाची बांधणी साहित्यात करताना संयम आणि कौशल्य, शहाणपण असावे लागते तरच कसदार आणि दमदार साहित्य जन्माला येते, याची पक्की जाणीव अंबादास केदारांना आहे. अनुभव मुरवणं, चिंतन करणं, संयमानी आणि कौशल्यानं नीटनेटकी शब्दात बांधणी करणं त्यातून सूचकपणे मानवी जीवन शब्दातून सांगणे हे प्रतिभावंताचे काम असते, याची जाणीव केदारांची कथा अभ्यासताना येते.

ग्रामजीवन दिवसेंदिवस गुंतागुंतीचे होते आहे. शेतीविषयीची निष्ठा कमी होऊ लागली आहे. शहराविषयीचे आकर्षण, त्यातील चंगळवादी, भोगवादी आणि भौतिकवादी संस्कृतीला आपलंसं केल्याचं ग्रामसंस्कृती दिसते आहे. पाश्चिमात्य आणि शहरी संस्कृतीचे अनुकरण आणि प्रभावामुळे ग्रामीण जीवनमान झपाट्याने बदलून गेले आहे. या बदलत्या वर्तमानकाळाचे विविध संदर्भ, ग्रामजीवनातील दिवसेंदिवस निर्माण होणारी गुंतागुंत यांचा दस्तऐवज म्हणजे अंबादास केदार यांचा 'चऱ्हाट' कथासंग्रह आहे.

'चऱ्हाट' ह्या कथासंग्रहाला दिलेले नाव अर्थसूचक आणि ग्रामजीवनाचे नाते सांगणारे आहे. चऱ्हाट आणि शेतकरी यांचा संबंध जवळचा असतो. शेती व्यवसायातील हे एक महत्त्वाचे साधन आहे. चऱ्हाट वळल्यासारखे, बोलणे याला चऱ्हाट लावणे असा शब्दप्रयोग ग्रामबोली भाषेमध्ये आहे. कथासंग्रहाच्या शीर्षकावरूनच ग्रामीणत्वाची चटकन जाणीव करून देणारा हा जीवंत कथासंग्रह आहे.

'चऱ्हाट' कथासंग्रहातील कथा अनेकविध संदर्भावर प्रकाश टाकतात. ग्रामजीवनातील राजकारण, समाजकारण, स्त्री-भ्रूण हत्या, हुंडा पद्धत, सततचा दुष्काळ, निसर्गाची अवकृपा, शिक्षणावरचा नाहीसा होणारा विश्वास, शेतीसाठीचा संघर्ष, ग्रामीण माणसाची जातीय मानसिकता, त्यामुळे वाढत जाणारा अहंकार, स्वार्थीपणा आणि अप्पलपोटीपणा, एकमेकांबद्दल वाढत जाणारा मत्सर आणि द्वेष त्यातून निर्माण होणारी कुरघोडी या एक ना अनेक प्रश्नावर चिंता आणि चिंतन करणारा लक्षवेधी कथासंग्रह म्हणजे 'चऱ्हाट' होय.

'चऱ्हाट' कथासंग्रहात एकूण बारा कथा असून वेगवेगळ्या आशय आणि अभिव्यक्तीने आविष्कृत झाल्या आहेत. ग्रामसंस्कृतीतील होत असलेला मूल्यांचा ऱ्हास, हरवत चाललेले माणूसपण, वाढत असलेले दारिद्र्य, ग्रामजीवनातील होणारे

आर्थिक शोषण, याचे कलात्मक दर्शन केदारांच्या 'चऱ्हाट' मध्ये घडताना दिसते. या संग्रहातील पहिलीच कथा 'चऱ्हाट' ही सामाजिक जीवनदर्शन घडणारी आशय आणि अभिव्यक्तीनी नटलेली लक्षणीय स्वरूपाची कथा आहे. कथेचा नायक इटुबा त्याची पत्नी रेवती याचे भावविश्व लेखकांनी अतिशय सामर्थ्याने आणि ताकदीने घडविले आहे. मुलीचे लग्न ही एक सामाजिक समस्या समाजात निर्माण झाली आहे. सौंदर्य, हुंडा आणि शिक्षण असेल तरच मुलीचे लग्न जमते अन्यथा अनेकांच्या घरी जाता-जाता बापाच्या पायातील खेटरं झिजून जातात. याचे विदारक दर्शन या कथेत घडविले आहे. मुलींच्या लग्नाची चिंता असणारा इटुबा अधिकाचीच चिंता करायला लागतो. मुलीच्या लग्नाची ही चिंता एकाच पिढीची नाही, ती प्राचीन काळापासून आहे. भीमक राजाची मुलगी रुक्मिणी तिच्या लग्नासाठी चिंताग्रस्त झालेल्या भीमकराजाची भावोवस्था महदंबेच्या धवळ्यात महदंबेने कथन केली आहे. मुलीच्या लग्नासाठी पित्याची चिंता प्राचीन काळापासून चालू आहे आणि ती आजही वास्तवात आहे, याचे सत्य दर्शन या कथासंग्रहात घडते.

इटुबाच्या मुलीचे लग्न सिताण्णाच्या मदतीने जमते. इटुबा मुलीच्या लग्नासाठी वामन सावकाराकडून व्याजाने पैसे घेतो. मुलीचे लग्न होते. तिला लेकरुही होते. इटुबा गावातील काशीनाथकडून पेरणीसाठी बैल घेऊन पेरणी करतो. सोयाबीनचे पीक चांगले येते. परंतु पाऊस वेळेवर न पडल्याने पीक वाळून जाते. इटुबा सावकाराचे कर्ज कशाने फेडावे म्हणून विचार करतो आणि हतबल होतो. चऱ्हाट घेवून शेताकडे फाशी घेण्यासाठी जातो. वाटेत मुसळ्याचा बारकुदा भेटतो. इटुबा त्याला सर्व हकीकत सांगतो. बारकुदा इटुबाला घरी घेऊन येतो. इटुबा फाशी घेण्यासाठी शेताकडे जात होता, बारकुदा याची माहिती इटुबाच्या पत्नीला देतो. इटुबाची बायको रेवती सांदीत ठेवलेले चऱ्हाट तुम्हाला कसे सापडले असे विचारते. इटुबा धरुन आणल्यासारखा बसून राहतो आणि बारकुदा त्याच्या घरी निघून जातो. असा कथाभाग 'चऱ्हाट' या कथेत आलेला आहे. कथेचा विषय चांगला असूनही तो कथेत कथाकाराला नीट बांधता आली नाही. सरळधोपट कथा लिहिणे म्हणजे कथा नसते. कमीत कमी पात्राच्या आणि कमीत कमी प्रसंगाचे कलात्मक दर्शन कथेत घडविले पाहिजे. कथेतील काळ, भूतकाळ असतो. तिला एक रचनातंत्र असते. कथा निवेदनातून साकार होते. कथेतील आशय जितका परिणामकारक व अपरिहार्यपणे मांडता आला तरच कथा हृदयाला जाऊन भिडते, याची जाणीव निवोदित कथाकाराला असावी परंतु अनुभवाला खोल चिंतनाची बैठक नसल्याने ही कथा लेखकाला यशस्वीरित्या साकारता आली नाही, असे म्हणावे लागेल.

या संग्रहातील 'बटई' ही कथा महत्त्वाची आहे. या कथेचा नायक व्यंकटराव बायकोनी संभा नानाचं शेत करू नको म्हटली तरी करतो. शेतात सूर्यफूल पेरले जाते. पीक चांगले येते. परंतु धुवारी पडून सात आठ पोतेच सूर्यफूल होते. बटईने शेती करणे म्हणजे घडईपेक्षा मडई जास्त असते. हे सूचकतेने लेखकांनी मांडले आहे. व्यंकटरावाला बटईने शेती कधीच करू नये असे वाटते. नैसर्गिक संतुलन बिघडल्याने वेळेवर पाऊस पडत नाही. पाऊस पडला की, पिकांवर धुवारी पडते आणि हातातोंडाला आलेले पीक रोग पडून नाहीसे होते. शेतीमध्ये घातलेला खर्चही शेतकरी काढू शकत नाही, ही खंत लेखकांनी कथेत व्यक्त केली आहे. निसर्ग, शासन, पशूप्राणी, भांडवलदार, सावकार या सर्वांकडून शेतकऱ्यांचे आर्थिक शोषण होते. त्यामुळे शेतकरी हतबल आणि निराश होतो, याचे विदारक दर्शन या कथेत घडते.

'माणुसकीचा घाव' ही या कथासंग्रहातील अभ्यासनीय कथा आहे. ग्रामीण कथाकार फक्त शेतकरी, शेतमजुरांच्या सुखदुःखानाच साहित्यातून वाचा फोडत नाहीत तर भटक्या विमुक्तांच्या व्यथा-वेदनांना मुखरीत करतात, याचे साक्ष म्हणजे अंबादास केदारांची ही कथा होय. 'घिसाडी' ही जमात कृषीसंस्कृतीचा अविभाज्य भाग आहे. त्यांच्या सुखदुःखांना ही आपले सुखदुःख मानून ती व्यक्त करण्याची विशाल दृष्टी अंबादास केदारांच्या ठिकाणी आहे ही स्वागतार्ह बाब आहे.

कचरू घिसाडी पोट भरण्यासाठी गावात येतो. पाऊस पडल्यामुळे त्याची राहोटी भिजून जाते. त्याच्या बायकोचे पोट दुखायला लागते. तेव्हा कचरू बायकोला चावडीवर घेऊन जातो. ग्यानबा पाटलाची बायको घिसाड्याच्या बायकोचे बाळंतपण करते. तेव्हा तिचे आभार कचरू मानतो. यंकुचा इस्या घिसाड्याची बायको चावडीवर काय तमाशा लावलेला आहे म्हणून रागावतो. रात्रीच्या पावसामुळे घिसाड्याची बायको चावडी बाळंत झाली आहे, हे जेव्हा इश्याला समजते तेव्हा तो खाली मान घालून बाहेर जातो. ग्रामजीवनातील जातीय मानसकता इस्या व्यक्तीरेखेतून लक्षात येते. तर माणूसपणाची जाणीव ग्यानबा पाटील आणि त्यांची पत्नी झोटींगा या व्यक्तीरेखेच्या स्वभावातून पहावयास मिळते. चांगल्या आणि वाईट प्रवृत्तीच्या माणसाचे

दर्शन खेडेगावात पहावयास मिळते. आजही भटक्या-विमुक्त घिसाडी जमातीकडे शुद्रपणाने पाहण्याचा दृष्टिकोन आजही बदललेला नाही. घिसाडी समाज आजही बेघर आहे. पोटासाठी गावोगाव भटकंती स्वातंत्र्यानंतरही थांबली नाही ही खंत केदारांनी व्यक्त केली आहे.

‘परक्याचं धन’ ही सामाजिक समस्याप्रधान कथा आहे. स्त्री-भ्रूण हत्याचे लोन खेड्यापाड्यापर्यंत गेले आहे. मुलगा वंशाचा दिवा असतो. संबाला पाच पोरी झाल्या. सहाव्या वेळेस मुलगा की मुलगी म्हणून तपासण्यासाठी डॉक्टरकडे जातात. डॉक्टर मुलगीच असल्याचे सांगतो तेव्हा ऑपरेशन करण्याचे ठरते, ही बातमी गावभर पसरते. केरबानाना घरी येतो. संबा व त्याची बायकोचे परिवर्तन करतो. परळीच्या डॉक्टराचे प्रकरण त्याला सांगतो. तेव्हा संबा बायकोला म्हणतो, ‘हे बघ, आता आपण सगळं देवाच्या नावावर सोडूत अन् एक जीव मारण्यापरीस त्या एका जीवाला वाचवूत. तस तुझ्याबी मनाची तयारी ठेव. सहावी पोरीगी नसून पोरगं समज. अन् पुढं जगण्याची हिम्मत ठेव. आता हत्येच्या पुढं हा इषय काढायचा न्हाई.’ परक्याचं धन ही परिवर्तनवादी कथा आहे. ही कथा समाजाचे प्रबोधन करणारी आहे. एक जीव मरण्यापेक्षा त्याला वाचवू या. सहावी पोरीगी नसून पोरगं समज अशा प्रकारचा धीर संबा बायकोला देतो. ही एक विचार कथा आहे. स्त्री-पुरुष समतेचा विचार करणारी परिवर्तनवादी कथा आहे. वाईट मार्गाला लागलेल्या समाजाला माणूसपणाच्या मार्गावर ‘परक्याचं धन’ ही स्त्री जातीचा सन्मान करणारी परिवर्तनाचा विचार देणारी लक्षणीय स्वरूपाची, समाजप्रबोधन करणारी विचार कथा आहे.

ग्रामजीवन म्हणजे बारा बलुतेदार आणि अठरा आलुतेदार यांचे जगणे ढोंबारी समाजाच्या दुःखाचे चित्रण, त्याचे भावविश्व अतिशय आस्थेवाईकपणे अंबादास केदार यांनी ‘पाटीचा खेळ’ या कथेत घडविले आहे. या कथेचा नायक पक्क्या डोंबारी आपल्या आयुष्यात आपणाला जो भोगवाटा आलेला आहे तो मुलांना येऊ नये म्हणून डोंबान्याचा खेळ करित गावोगाव जातो परंतु मुलांना शिक्षण देण्यासाठी बहिणीच्या सासूजवळ ठेवतो. पक्क्याची बहीण दुर्गा हिला पोट भरण्यासाठी सोबत घेऊन जातो. दुर्गाची सासूला फेफरे येतात. त्यात तिचा मृत्यू होतो. सर्व गावातील लोक तिच्यावर अंत्यसंस्कार करतात. काही दिवसांनी दुर्गाला तिची सासू वारली आहे ही बातमी कळते तेव्हा पक्क्या व दुर्गा येतात. दुर्गा रडते. परंतु दुर्गाच्या सासूजवळ ठेवलेले मुलं कुठे असतील ही चिंता करित पक्क्या बसलेला असतो. तेवढ्यात वारकाचा इट्टुदा मुलांना घेऊन येतो. तेव्हा पक्क्याला बरं वाटते. म्हातारी वारल्यानंतर इट्टुदाने मुलांचा सांभाळ केल्याने पक्क्या त्याचे पाय धरतो. पोरांचा राहण्यासाठी आधार नसल्याने पक्क्या दोन मुलांना शाळा सोडून घेऊन जाऊ लागतो. तेव्हा मारुतीच्या वट्ट्यावर पोरांचा गुरुजी बसलेला असतो. पोरांना कुठे घेऊन चाललो असे गुरुजी पक्क्याला विचारले तेव्हा इथं आमचं कोणीही रहात नाही असे म्हणताच गुरुजी थोडे गंभीर होतात. त्यांच्या चेहऱ्यावर निराशेचा काळोख पसरला तेव्हा गुरुजी तुमची पाल कुठं आहे असे विचारला तेव्हा बीडच्या पलीकडे आहे असे पक्क्या डोंबारी सांगतो. गुरुजी मनातल्या मनात विचार करून पोरांच्या पाठीवर हात फिरवीत म्हणाले, ‘पोरांना माझ्याजवळ ठेवा’ म्हणताच पक्क्याचे हृदय भरून आलं आणि पक्क्याच्या अंगात बळ वाढल्यावानी खाली वाकून त्याने गुरुजीचे पाय धरले. तुमचे उपकार होतील, पोरं वाऱ्यावर निघाले होते पोरांची शाळा बंद होऊ लागली होती असे म्हणतात. गुरुजी दोन्ही पोरांना घरी आणले. पोटभर जेवू घातले. त्या दोन्ही पोरांची समजूत काढून त्यांना गुरुजीजवळ ठेवून पक्क्या आणि दुर्गा आपल्या पालीकडे निघाले. ही कथा मानवतावादी कथा आहे. एकमेकांना समजून घेण्याचे आणि सहकार्याची वृत्ती आजही ग्रामीण भागात आहे याचे सत्यदर्शन लेखकांनी ताकदीने घडविले आहे.

अंबादास केदार यांनी भटक्या-विमुक्तांचे भावविश्व ही तितकेच ताकदीने उभे केले आहे. ग्रामीण भागात आजही माणूसकी शिल्लक आहे. दुर्गाची सासू वारल्यानंतर इट्टुदा वारीक मुलांना त्याचे वडील येईपर्यंत सांभाळतो. मुलांचे शिक्षण बंद होऊ नये म्हणून गुरुजी पक्क्याच्या मुलांना घरी घेवून येतो. पक्क्या गरीब असून पोटासाठी भटकंती करतो. परंतु मुलांना शिक्षण देतो. ही डोंबारी जातीमध्येही शिक्षणाविषयी आत्मभान आले आहे. याचे वास्तवदर्शन अतिशय सूक्ष्मपणे बोलीभाषेत अंबादास केदारांनी घडविले आहे. संघर्ष हा मानवी जीवनाचा आत्मा असतो. संघर्षाशिवाय जीवनाला अर्थच नसतो. अंबादास केदारांच्या कथेत सर्व काही सहजासहजी घडते. पक्क्याचे सर्वच कथेमध्ये मनासारखे होते. मानवी जीवन खरच इतकं सहज असता का? कथेचा विषय चांगला असूनही परिणामकारकपणे कथा उभी करता न आल्याने कथा वाचकांच्या मनाचा ठाव होवू शकत नाही. हे खरे असले तरी ग्रामजीवन, संस्कृती वातावरण अतिशय नाट्यात्मकपणे उभे करण्यात लेखक कमालीचे यशस्वी झाले आहेत.

अस्सल आणि जातीवंत ग्रामीण बोलीभाषेतील शब्द कथेची परिणामकारकता वाढविण्यास बरीच भर घालताना दिसते, याचा मात्र आवर्जून उल्लेख करावा लागतो.

बदलत्या काळाचे वेगवेगळे प्रश्न आणि समस्यांनी ग्रामीण माणूस चिंताग्रस्त झाला आहे. भोंगळी शिक्षण व्यवस्था समाजालाही भोंगळ करून त्यांचे जगणेच मुश्किल करून सोडले आहे. याचे वास्तवदर्शन 'घालमेल' कथेत घडते. वसंतरावाची कमल नावाची मुलगी एकदम हुशार असते. डी.एड. करावे, नोकरी लागली की स्वतःच्या पायावर उभे रहावे हे तिचे स्वप्नही व्यवस्था पूर्ण करू शकत नाही. डी.एड. करण्यासाठी तिचे वडील पैसे भरत नाहीत तेव्हा कमल शिक्षणासाठी आईच्या गळ्यातील मंगळसूत्र चोरते. पुण्यात मामाच्या मुलाकडे जाऊन डी.एड. करण्यासाठी मंगळसूत्र त्याच्या हातात देते. हे तिचे वागणे त्याला आवडत नाही. तिच्या वडीलांना पुण्याला बोलवून घेऊन तिला तो गावाकडे पाठवितो. कमलचे डी.एड. होते. तिचे वडील सी.ई.टी. च्या क्लाससाठी सावकाराकडून व्याजाने १५ हजार रुपये काढतात. सी.ई.टी. चे क्लास लावतात. कमल सी.ई.टी. परीक्षा पास होते पण मार्क कमी मिळाल्यामुळे नोकरी लागत नाही. डी.एड. चं झालेलं बाजारीकरण याची जाणीव वसंतराव मुलीला करून देतो. तेव्हा कमल वडीलांना म्हणते, सी.ई.टी. साठी काढलेले पैसे परत करण्यासाठी मी मदत करते असे आश्वासन देते. कमलाच्या बरोबरीच्या मुलींना लेकरं झालेले असतात. शिक्षणाच्या, नोकरीच्या नावाखाली मुलींचे वय वाढत आहेत. त्यामुळे लग्नही होत नाहीत आणि नोकरीही लागत नाही. या चक्रात सापडलेल्या सुशिक्षित तरुण मुलीची करुण कहाणी अतिशय जीवंतपणे अंबादास केदार यांनी घडविले आहे. शिक्षणामुळे मुलींचे वय वाढले जाते. त्यामुळे त्यांच्या लग्नाची समस्या निर्माण होऊ लागली आहे. या समस्येवर 'घालमेल' कथा प्रकाश टाकताना दिसते.

'छळ' ही कथा स्त्री जीवनाची व्यथा, वेदना, तिच्यावर होणारे अन्याय-अत्याचार चित्रित करणारी कहाणी आहे. या कथेची नायिका तुळसा लग्न होऊन नऊ-दहा वर्षे झाले तरी लेकरु होत नाही, त्यामुळे तिचा सासरा किशनराव, तुळसाच्या नवऱ्याकडून तिचा छळ होतो. ही बातमी तुळसाच्या आईवडीलांना कळते. तेव्हा कोंडीबा आपल्या मुलीला घेऊन येण्यासाठी तिच्या गावी जातो. तिचा सासरा किशनराव, तिचे वडील कोंडीबा यांच्यात तुळसाला माहेरी घेऊन जाण्याबद्दल चकमक उडते. तुळसाला तिची आई कमळबाई आजारी पडली आहे. म्हणून माहेरी जाऊन जाण्यास आलो आहे असे कोंडीबा सांगतो. तरीही तुळसाला पाठविण्यास तयार होत नाहीत. तुळसा मात्र काहीही करून मला माहेरी घेऊन चला अशी विणवणी करतो. तुळसा कोंडीबाला अंधरुन टाकून देते आणि कोंडीबा तसाच झोपी जातो, हा कथाभाग या कथेत आला आहे. समाजात 'लेकरु' न होणाऱ्या स्त्रियांना वांझ म्हणून तिच्यावर अन्याय-अत्याचार केला जातो, याचे सत्यदर्शन अंबादास केदारांनी घडविले आहे.

'ईरस' या कथेतील नायक बाजीराव याच्या मुलीच्या लग्नाच्या वेळेस सोपान पैशाची मदत करतो. बाजीरावचा भाऊ परबतराव लग्नासाठी पैशाची मदत करत नाही. सोपानने मुलींच्या लग्नासाठी दिलेल्या पैशाच्या कर्जात त्याला बाजीराव शेत विकतो. तेव्हा त्याचा भाऊ परबत विरोध करतो. भावाला सोडून मांग जातीच्या सोपानला बाजीरावाने शेत विकले. ही जातीय मानसिकता असलेल्या परबतला सहन होत नाही तेव्हा बाजीराव, परबतला एक महिन्यात पैसे जमा करण्याचे आणि शेती घेण्यास सांगतो. परबतला एक महिन्यात पैसे जमा करणे होत नाही. त्यामुळे मांगाचा सोपान्या आणि परबतराव यांच्यात शाब्दिक चकमक होते. तेव्हा बाजीराव डोक्याला हात लावून बसतो तेथून सोपान्या बाजीरावाला उठवितो तेव्हा बाजीराव, सोपान्याला म्हणतो, आमच्या भावाचं कायबी मनावर घेऊ नगस म्या हाय की, तुला असा धीर बाजीराव सोपानला देतो. तो घरी निघून जातो. बाजीराव मात्र डोक्याला हात घालून बसतो. हा या कथेचा विषय आहे. आपल्या शेतीच्या कडेला दुसऱ्या जातीचा माणूस येणे म्हणजे अडचण असते म्हणून जवळच्याच भावकीतल्या लोकांना खेडेगावात शेती विकले जाते, ग्रामीण भागातील जातीय मानसिकता, शूद्र जातीकडेकडे पाहण्याचा शूद्र दृष्टिकोन दिवसेंदिवस जागतिकीकरणाच्या काळातची वाढतो आहे, याचे जीवंत दर्शन नाट्यात्मकपणे लेखकांनी ग्रामीण बोलीभाषेत चित्रित केले आहे.

ग्रामीण भागातील सरपंच पदाच्या सत्तेसाठी चाललेला संघर्ष एकमेकांचे पाय ओढण्याची खेकड्याच्या प्रवृत्तीचे दर्शन लेखकांनी घडविले आहे. 'वचपा' या कथेत सरपंच पदासाठी जागा एस.सी. प्रवर्गासाठी असते. गावाचा जुना सरपंच श्यामरावला पॅनेल उभा करण्यास सांगतो. श्यामरावाने निवडणूकीला उभे राहू नये, ही त्यांच्या बायकोची इच्छा असते. तरीही श्यामराव निवडणूक लढवितो. निवडणूकीत विजयी होतो. गावाचा सरपंचही श्यामराव होतो. निवडणूकीचा खर्च जुन्या सरपंचाची

केल्यामुळे श्यामराव फक्त सहीचा धनी असतो कारभार मात्र जुन्या सरपंच करतो. महाराष्ट्रात एस.सी. च्या सरपंचाची मानहानी कशी केली जात आहे याचे वास्तव दर्शन लेखकाने या कथेत घडविले आहे. निवडणूकीचे पैसे दुसऱ्याने खर्च केल्याने त्यांना पदाचा उपभोग घेता येत नाही. दलित सरपंच म्हणून सन्मान प्रतिष्ठा ही कोणी देत नाही. दारिद्र्य, अज्ञान, जत याचा फायदा घेऊन राजकारणातील दलितांचे कसे शोषण केले जाते, भारतीय राज्यघटनेने दिलेले हक्क आणि अधिकार, स्वातंत्र्याचाही त्यांना पुरेपूर फायदा जातीयवादी आणि भांडवलदार लोक घेऊ देत नाहीत याचा बोलका जीवनपट म्हणजे प्रस्तुत कथा आहे.

विरोधी पार्टीचा सखुनाना सरपंच श्यामराव आणि कारभार जुना सरपंच करतो आहे. निवडणूकीत खर्च केला तरी सरपंचकीचा फायदा घेतला आहे. तू इथून सरपंचाचा पदभार सांभाळण्याचे सखुनाना सांगतो. श्यामराव सरपंचाचा कारभार स्वतः करण्याचा निर्णय घेतो. तेव्हा जुन्या सरपंचाला आवडत नाही. जुन्या सरपंचानेच सगळा खेळ केलेला आहे. याची जाणीव श्यामरावची बायको सेवंता त्याला करून देते. तेव्हा जुन्या सरपंच तणतण करीत घरच्या बाहेर पडतो. असा कथाभाग या कथेत मांडला आहे. एकमेकांची 'वचपा' काढण्याची मानवी प्रवृत्ती खेडेगावात फार असते, याची जाणीव अंबादास केदार 'वचपा' या कथेतून करून देतात. ग्रामीण भागातील राजकारण कुठल्या स्तराला गेलेले आहे, याचा सूक्ष्म वेध कथाकाराने घेतला आहे.

'ऑपरेशन' ही कथा स्त्री-भ्रूण हत्यावर प्रकाश टाकते. मुलीकडे पाहण्याचा समाजाचा दृष्टिकोन हीनतेचा कसा झाला आहे याची जाणीव करून लेखक देतो. या कथेची नायिका सुमाला चार-पाच मुली असल्यामुळे कंटाळून तिचे ऑपरेशन करण्यासाठी तिचा नवरा, सासू सासरे घेऊन जात आहेत. हा निरोप तिच्या वडीलांना लागतो. ऑपरेशन करू नकोस. मुलाची वाट पहा, असा सल्ला तिचा वडील देतो. ह्यानंतर होणारे मुल मुलगी का मुलगा हे तपासून मुलगा असेल तर ठेवावे, मुलगी असेल तर स्त्री-भ्रूण हत्या करावी असे ठरते. हा वाईट विचार सुमाचा नवरा, सासू, सासरे हाणून पाडतात आणि शेवटी सुमा ऑपरेशनला तयार होते. मुलगा-मुलगी असा भेद न करता मुलींवर सुमाचं ऑपरेशन केले जाते. ही एक विचारकथा असून ती समाजाचे प्रबोधन करते. मुलगा, मुलगी असा भेद न करता चार-पाच मुलींवर ऑपरेशन केले जाते हे वास्तवदर्शन घडविणारी परिवर्तनवादी विचाराची स्त्री जातीचा सन्मान करणारी ही कथा आहे.

'अतिक्रमण' या कथेत कथाकारांनी ग्रामीण भागातील राजकारण, हेवेदावे, द्वेष, मत्सर यातून घडणारा संघर्ष यांचे दर्शन घडविले आहे. गावचा नवीन सरपंच गावातील अतिक्रमण नाहीसे करून गावात मोठमोठे रस्ते निर्माण करण्याचा मनोदय व्यक्त करतो. त्याला संतोबा नावाचा व्यतीविरोध करतो. त्याला गणपतरावाचाही पाठिंबा असतो. या दोघालाही सरपंच समजूतदारपणे सांगून विरोध करणे थांबवितो आणि गावात अतिक्रमणाला सुरुवात होते. धनाजी पाटलाच्या घराजवळ अतिक्रमण येते तेव्हा तो विरोध करतो. अतिक्रमण हे सरपंचाच्या गल्लीकडून अगोदर व्हावे नंतर आमच्याकडून अतिक्रमण करावे असा आग्रह धरतो. तेव्हा सरपंच संयमानी खालच्या गल्लीकडून अतिक्रमण चालू करतो. पण मुसळ्याचा मारोती अतिक्रमणाला विरोध करतो. कितीही समजावून सांगितलं तरी मारोती ऐकत नाही हे लक्षात येतेच. अतिक्रमण थांबवून सरपंच ग्रामसभा घेतो. अतिक्रमणाला विरोध करणाऱ्यांवर पोलीस कार्यवाही केली जाईल असे म्हणताच ग्रामसभेत बाचाबाची होते. गावभर अतिक्रमण हटविले जाते. जिकडे-तिकडे सरपंचाच्या कामाची चर्चा होते. त्याची लोकप्रियता वाढते. विरोधक मात्र कानात बोट घालून सरपंचाचे गुणगान ऐकतात. पुढच्या निवडणूकीत सरपंचाला पाडू असा डावपेच आखू लागतात. पण शेवटपर्यंत त्याला ते जमत नाही. शेवटी तोंड वाईट करून गावात फिरू लागतात. हा कथाभाग कथेत आला आहे. अतिक्रमणाचा गवगवा जिकडे-तिकडे वाढला आहे, याचा परिणाम ग्रामीण भागावर झाला. त्यातून ग्रामीण भागात अतिक्रमणाला सुरुवात झाली आहे. या समकालीन वास्तवाचे 'चन्हाट' कथासंग्रहातून अतिशय सहज आणि सोप्या पद्धतीने लेखकांनी दर्शन घडविले आहे.

'चारा' ही दुष्काळाची चित्रण करणारी कथा आहे. गावात दुष्काळ पडतो. गावात जनावरासाठी चान्याची छावणी उभारली जाते. गावात काम सुरू होतात. फक्त अधिकारी पुढारी येईपर्यंतच. नंतर गावातील काम बंद पडते. छावणी बंद पडते. दुष्काळामुळे हतबल झाल्यामुळे पोट भरण्यासाठी भिवा आणि सोपान गाव सोडतात. दुष्काळामुळे जनावरे, पशुपक्षी आणि गरिबीमुळे जगणे मुश्किल होते, याचे वास्तवदर्शन बोलीभाषेत मांडल्यामुळे कथा हृदयाचा ठाव घेते.

अंबादास केदार यांचा 'चन्हाट' कथासंग्रह ग्रामीण खेडं, त्याच्यातील संस्कृती, हेवेदावे, मत्सर, संघर्ष, एकमेकांत चालू असलेली कुरघोडी तरी एकमेकांबद्दल असलेले प्रेम व्यक्त केले आहे. ग्रामीण बोलीभाषेतील अस्सल ग्रामीण शब्द त्यामुळे

केदारांच्या कथेत नाट्यात्मकता आली आहे. संवाद, वर्णनकौशल्य, प्रसंगाचे चित्तवेधक दर्शन, आशय आणि अभिव्यक्ती यातील अभिन्नत्वामुळे ही कथा अभ्यासनीय ठरली आहे.

संदर्भ

- १) अदवंत म. ना. - संपादक पेंजण - साहित्य प्रसार, केंद्र सीताबर्डी, नागपूर १२, चौथी आवृत्ती २०००.
- २) टिळक विद्या गौरी (संपादक) वाङ्मय इतिहास लेखन : स्वरूप आणि समस्या (डॉ. अ. वा. कुलकर्णी यांचा लेख) प्रतिभा प्रकाशन, पुणे, प्रथमावृत्ती १९९९.
- ३) डॉ. पुंडे दत्तात्रय, डॉ. तावरे स्नेहल - संपादक - साहित्य विचार स्नेहवर्धन पब्लिशिंग हाऊस पुणे- २००१ तृतीयावृत्ती.
- ४) देशपांडे मा. का. - साहित्य साधना, कॉन्टिनेटल प्रकाशन, पुणे, २ मार्च १९६१, प्रथमावृत्ती.
- ५) प्रा. हातकणंगलेकर म. द. - मराठी कथा : रूप आणि परिसर, संपूर्ण प्रकाशन, सदाशिव पेठ, पुणे, प्रथमावृत्ती, मार्च १९८६.

